
KÖNYVEK

MILIÁN ORSOLYA

milianro@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-3550-4589

Kamilla ELLIOTT. *Theorizing Adaptation*. New York: Oxford University Press, 2020. 315. doi:10.1093/oso/9780197511176.001.0001.

Kamilla Elliott, a Lancasteri Egyetem irodalom- és médiaprofesszora, több évtizede az adaptáció tudományközi és művészetközi problémahalmazának elismert kutatója. Első, *Rethinking the Novel/Film Debate* című monográfiájában (2003) az adaptáció kérdését a művészetek összehasonlításának horizontjából közelítette meg, hangsúlyozva, hogy az antikvitástól a 21. század elejéig az adaptáció kérdéséről vagy analogikusan, a testvérművészetek hasonlóan gondolt tulajdonságai mentén, vagy pedig kategorikusan, a művészeti ágak inheregensnek feltételezett mediális különbségeit előtérbe állítva gondolkodtak a humaniórák területén. Legújabb, *Theorizing Adaptation* című monográfiájában, amely mintaelemzéseket is tartalmazó korábbi könyvével ellentétben kizárólag elméleti és metakritikai jellegű munka, az elméleti megközelítésmódok és az adaptáció általa több ízben „diszfunkcionálisnak”, sőt „abuzívna” jellemzett kapcsolatot kívánja áthangolni. A vállaltan emancipatív törekvésű könyv az elméletektől nem megszabadítani, hanem felszabadítani szeretné az adaptációkutatásokat és magukat az adaptációkat: elmélet és adaptáció(kutatás) eddigi viszonyát lényegében felülről lefelé történő, hierarchikus megközelítésként jellemezve – amelynek során rendszerint egy adott elmélet szempontjainak rendelődik alá, s így szükségszerűen torzul a kutatás tárgya, vagy pedig az elméletalkotás hiányát, illetve hiányosságait róják fel az adaptációk kutatóinak – egy kiegyenlített, kölcsönösségen alapuló viszony kialakítására, a „teoretizáció adaptációjára” [*adapting theorization*] tesz javaslatot, valamint

arra, hogy az adaptációkat adaptációként, vagyis a sajátos működésmódjaikra és feltételeikre koncentrálván tanulmányozzuk és értékeljük.

Az adaptációkutatások jelenlegi népszerűségét és trendjeit szemléltetendő, Elliott az amerikai Modern Language Association modern nyelvekre, és valamint irodalom- és filmtudományra is kiterjedő, több mint hárommillió rekordot magába foglaló nemzetközi bibliográfiájának adatbázisában 2019 decemberében folytatott kulcsszavas kereséseinek alapján állapítja meg, hogy a 20. és 21. század fordulóján ugrásszerűen megnövekedtek és folyamatosan, százezrekre szaporodnak az adaptációval foglalkozó tudományos közlemények, melyek között kiugróan vezetnek a filmadaptációkat vizsgáló tudományos munkák (15320 publikáció) és az angolszász kutatások (az Egyesült Királyságban 8837, az Egyesült Államokban 6059, Magyarországon 58 vonatkozó közlemény jelent meg). Érdemes megjegyezni, hogy ezek az adatok nem tartalmazzák a doktori értekezéseket. A kutatási területen mind a közlemények számát, mind pedig azok idézettségét tekintve uralkodónak mondhatóak az anglofón irodalommal és filmmel kapcsolatos vizsgálatok, amelyeken belül az erősen kanonizált írók és rendezők művei élveznek kitértetett figyelmet: a legtöbb tudományos publikáció William Shakespeare (3288 közlemény), Jane Austen (406 közlemény) és J. R. R. Tolkien (291 közlemény) műveinek adaptációi kapcsán született; a legtöbbször tanulmányozott filmrendezők listáját pedig Peter Jackson (253 publikáció), Stanley Kubrick (234 publikáció) és Kenneth Branagh (187 publikáció) vezeti.

Elliott egyik alapvető kiindulópontja, hogy a humaniórákban az adaptációnak nincs (és valószínűleg nem is lehetséges) egy univerzális, az adaptációk minden változatát lefedni képes átfogó elmélete, ahogyan a kilencvenes évektől kezdődően megszaporodó, meghatározóan esettanulmányokból épülő századfordulós adaptációkutatási diszkurzusokat is az elméleti sokszínűség jellemzi.

Helikon 70 (2024) 1

DOI: 10.57226/Hel.2024.1.10

Az adaptáció elméleti megközelítései között – a teljesség igénye nélkül – a bahtyini dialogicitástól kezdve az intertextualitáson és az intermedialitáson át a gazdaságelméleti és gendertudományi, valamint a poszthumán és az ökokritikai megközelítésekig minden fontosabb és népszerűbb bölcsészettudományi teória fellelhető, annak ellenére, hogy olykor maguk a terület kutatói is arról panaszkodnak, hogy az adaptációkutatások nem vetnek érdemben számot a posztstrukturalista elméleti fordulattal (nem támaszkodnak elméleti meglátásokra vagy nem a megfelelő elméletekre támaszkodnak), hogy az adaptációról alkotott elméletek nem kielégítőek, vagy arról, hogy az adaptáció, amely több tudományág kereszteződésében helyezkedik el, tulajdonképpen egy „rossz” teoretikus kutatási téma. Elliott szerint az egyetlen uralkodó, konszenzusosan elfogadott adaptációelmélet vagy a közös elméleti alappillérek hiánya a bölcsészettudományi elméletalkotások kudarcaira vezethető vissza, nem pedig arra, hogy egy adaptációkutató nem a megfelelő (meghatározóbbnak tartott vagy divatos) elméleti megközelítésmódot érvényesíti a vizsgálatai során. Mint megjegyzi, „[a]z adaptációkutatások nem azért bukdácsolnak, mert a kutatók nem a megfelelő elméletekre támaszkodnak, hanem azért, mert az adaptáció gyakorlati és folyamatai ellenszegülnek a fősodorbéli bölcsészettudományi elméleteknek” (6). Legújabb könyvében így azért választ metaelméleti kutatási irányt, hogy megvizsgálhassa, az elméleti megközelítésmódok burjánzása ellenére miért és hogyan bizonyul máig megfoghatatlannak az adaptáció; hogyan és miért áll ellen ez a kutatási téma az őt „befogni” és magyarázni, a saját elméleti alapelvei és elköteleződési mentén őt definiálni és taxonimizálni törekvő elméleteknek.

Elliott nagyívű elméleti eszmefuttatásában nem egyszerűen csak az adaptációval kapcsolatban alkalmazott különféle teóriák vakfoltjaira kérdez rá – kitüntetetten arra, hogy a bináris oppozíciókat kimozdító dekonstrukcionista, illetve a bináris logikára épülő hierarchikus struktúrákat megbontani törekvő, pluralizmuselvű posztstrukturalista elméletek adaptációkra vonatkoztatott alkalmazásaiban jellemzően éppen a kibillenteni kívánt bináris struktúrák térnek vissza (amelyekben az elmélet uralkodni látszik az adaptáción) –, hanem módszeresen számol és leszámol azokkal a kritikai téveszmékkel is, amelyek az adaptációkutatások-

ban vagy velük kapcsolatban rendre megjelennek. Ezek egyike az adaptációkutatások állítólagos elméletietlensége vagy egyenesen elméletellenessége. De a szerző hasonló éleslátással világít rá arra is, hogy míg számos adaptációkutatás – akár esettanulmányról, akár elméleti munkáról legyen is szó – hangsúlyosan, és tegyük hozzá, joggal helyezkedik szembe az adaptációk leegyszerűsítő hűségelvű megközelítésmódjával, ezt gyakran arra hivatkozva teszik, hogy a korábbi adaptációelméletekben a hűségelvű szemlélet volt az uralkodó, amelyet az adott szerző által képviselt újabb felfogásmód vagy az általa preferált adaptációelmélet progresszíven meghalad. Habár szinte kivétel nélkül a nyugati, elsősorban az angolszász kutatásokkal vet számot, de rendkívül alapos, mintegy 150 oldalas, utalások szintjén az antikvitástól, érdemben a 16. századtól indított és 2020-ig ívelő elméletlettörténetében Elliott meggyőzően mutat rá a hűségelvű megközelítés „mítoszára” (17), jelesül arra, hogy a hűségelvű szemléletmód az adaptációkutatásokban valójában soha nem volt igazán domináns: ha a „hűség” kritériuma egyáltalán felmerült, ez jellemzően akkor sem az alapanyaghoz, a forrásműhöz való hűséggel, hanem az új környezetbe helyezéssel vagy a vonatkozó esztétikai elveknek történő megfeleléssel függött össze. Mint megjegyzi, „[a]z adaptációelméletek történetében egy-egy adaptáció értékelésekor az esztétikai szempontok mindvégig lényegesen fontosabb szerepet tölthettek be, mint a forrásszövegekhez való hűség szempontja” (41). A hűségelvű mint a kutatási területet meghatározóan jellemző megközelítésmód kritikai téveszméjének nagyfokú elterjedését Elliott egyrészt Brian McFarlane-nel egyetértésben az adaptációelméletek történeti kutatásainak negligálásával vagy nem megfelelő ismeretével magyarázza, másrészt pedig azzal, hogy a bölcsészettudományi elméletek hosszú évszázadok óta a különbözőséget becsülik nagyra, míg a hasonlóságot csekély vagy csekélyebb értékűnek ítélik. Az elméletlettörténetben ezt a fordulópontot döntő jelleggel a romantika korszakának eredetiségelve hozza el, de a különbözőség és a hasonlóság vagy a variáció („hűtlenség”) és az ismétlés („hűség”) fogalom páriáit illetően a differencia és a változtatás felértékelése a hasonlósággal és az ismétléssel szemben kimutatható a modernizmus újdonságsgeszmiényében, a formalista médiumspecifikus és monomediális megközelítésekben, de akár a poszt-

modern sokféleség teóriájában is, hiszen a hasonlóság rendre olyan, sokszor elítélt, de legalábbis gyanakodva kezelt jelenségekkel fonódik össze, mint „az esztétikai utánzás, a politikai konformizmus, a hamis filozófia, a kulturális homogenizáció vagy a lelketlen tömegtermelés” (20). Gyakran az eredetiség és a „hűtlenség” felmagasztalása és túlértékelése eredményezi azt, hogy az adaptációt alacsonyrendűbbnek vagy egyszerűen „rossznak” tartják az adaptált műhöz képest, miközben az adaptációkat eleve a különbözőség és a hasonlóság, a variáció és az ismétlés állandóan változó kombinációja jellemzi.

Elliott könyve lenyűgöző szakmai felvérteztségről tanúskodik, ugyanakkor argumentációjának követését jelentősen megnehezíti az adaptáció fogalmának körülhatárolatlansága. A szerző a bevezető fejezettől kezdve jelzi, hogy a legtágabb értelemben, vagyis nem kizárólag az irodalom és a film közti művészeti közi áthelyezésekre leszűkítve fogja fel az adaptációt, és ennek megfelelően elmélet-történeti áttekintését sem a film médiumának megszületésétől vagy éppen André Bazin első adaptációs témájú tanulmányától, hanem 1597-től indítja (amikor az Oxford English Dictionary szerint legelőször bukkant fel az adaptáció kifejezés). Elmélet-történeti áttekintése folyamán számos meghatározást és felfogásmódot tárgyal, kitér az Oxford English Dictionary egyik definíciójára is, miszerint az adaptáció „az a művelet vagy folyamat, amelynek során valamely dolgot hozzáigazítanak egy másik dologhoz vagy meghatározott feltételekhez, különösen egy új vagy megváltozott környezethez” (34; 180), de jól érzékelhetően ódzkodik egy saját végleges meghatározás kialakításától. Könyve mintegy kétharmadánál járva másfél oldalnyi terjedelemben sorakoztat fel „adaptív”, más szerzőktől „adaptált” és újabb kutatók által tovább adaptálható, az adaptációt adaptív folyamatszerűségként elgondoló adaptáció-meghatározásokat (197–198), s bár ez a definíciólista rugalmas, szándékosan lezáratlan, és kétségkívül jól kifejezi azt is, hogy az adaptáció ellenszegül egy univerzális definíció vagy adaptációelmélet megalkotásának, de sajnos sem az adaptáció, sem az adaptációkutatások fogalmi parttalanságait nem küszöböli ki.

A számomra kissé csalódást okozó *Redefining Definitions* című alfejezetért viszont jócskán kárpótol a könyv többi része. Elliott monográfiája két

nagy egységre tagolódik, melyek címe a következő: *Theorizing Adaptation* és *Adapting Theorization*. Az első rész szolgál a rendkívül inspiratív elmélet-történettel, amely nem egy progresszív nagy narratíva elbeszéléseként ölt formát, hanem folyamatosan reflektál az évszázadok során újracsomagoltan vissza-visszatérő koncepciókra – különös tekintettel Lessing és követőinek médiumspecifikusság-paradigmájára –, kidomborítva azt is, hogy a 18. század vége, vagyis a romantika színrelépése és a 19. századi szigorúbb szerzői jogi törvények megjelenése előtt kifejezetten „jó” teoretikus témának számított az adaptáció, amint „jónak” minősültek maguk az adaptációk is, amelyeket ekkoriban főként intramedialisan, az antikvitás klasszikus örökségének kortársiasított példáin keresztül vizsgáltak. A 16. századtól napjainkig ívelő elmélet-történet folyamán Elliott kimutatja, hogy a különféle elméletek rendszerint akkor becsülik nagyra az adaptációt mint terméket és/vagy folyamatot, amikor az adaptációk megfelelnek az alapelveiknek, és feltárva azt, hogy mennyire eklektikus az adaptációval kapcsolatban alkalmazott és létrehozott elméletek tárháza, arra jut, hogy az adaptációkutatásoknak nem új elmélet(ek)re, hanem az elméletek és az adaptáció viszonyának újragondolására van szükségük. Ezt a célkitűzést a könyv második részében valósítja meg, ahol az elméletalkotás három alappillérenek – meghatározás, taxonomizálás, elméleti alapelvek megalkotása – adaptációs alkalmazhatóságát vizsgálja, azonban az adaptáció körülhatárolásának vagy a vele kapcsolatban érvényesítendő releváns módszertannak a kérdéseire nem ad valódi választ. A könyv második részének záró fejezetében (*Refiguring Theoretization*) emellett, hogy mikroszkopikusan, a könyv- és tanulmánycikkekben alkalmazott prefixumok és szuffixumok szintjén elemzi azt, hogy az alkalmazott toldalékok és kötőszavak miről árulkodnak a művészeti ágak, valamint teoretizáció és adaptáció alá-fölrendeltségi viszonyával kapcsolatosan, retorikai alapozottságú újrateoretizálásra tesz kísérletet. Paul de Man-i dekonstrukcionista alapokon Elliott a retorikai figurációt nevezi meg a teoretizálás és az adaptáció közti olyan közvetítő eszköznek, amellyel megbonthatók az adaptáció kutatási területére vagy annak leírásaira jellemző hierarchikus bináris opozíciók, és amely megteremthet egy közös elméleti alapot az adaptációs folyamatok és adaptációs

alkotások megragadásához. Mindemellett Elliott a retorikai alakzatok és trópusok (többek közt a metafora, az antitézis, az antimetabola és a szinesztézia) működésmódjainak analogikus alkalmazásával véli átformálhatónak az adaptációkutatások elméletalkotását. Bár nem vagyok teljesen meggyőződve arról, hogy a retorikaelmélet jelentené a megoldókulcsot a teoretizáció és az adaptáció problematikus viszonyához, sem pedig arról, hogy a retorikai alapú teoretikus gondolkodás mozdítaná jelentősen előre az adaptációkutatásokat, az előző fejezetek fejtegetéseihez hasonlóan a *Theorizing Adaptation* záró fejezete is számos innovatív, értékes, megfontolandó és követendő megállapítást tartalmaz.

Ez a 315 oldalas hardcore elmélettörténeti és metaelméleti könyv valószínűleg a céhen belül, főként a teoretikus érdeklődésű bölcsész tudósok körében található tetszésre – jól olvasható a bölcsészettudományi elméletek kritikájaként is –, viszont elvontsága és sűrű elméleti ismeretanyaga miatt egyetemi hallgatónak vagy laikusoknak nem ajánlható olvasmány.

HELIKON

CSOMÁN SÁNDOR

sandor.csoman30@gmail.com
ORCID: 0009-0001-3522-9054

Brandon CHUA és Elizabeth HO, szerk. *The Routledge Companion to Global Literary Adaptation in the Twenty-First Century*. Routledge Literature Companions. London–New York: Routledge, 2023. 389. doi: 10.4324/9781003038368.

Korunk egyik legnagyobb arthouse filmese, a görög Yorgos Lanthimos öt év után mutatta be legújabb filmjét, a *Szegény párákat*. Az azóta négy Oscar elhódító groteszk sci-fi egy skót regényt adaptál: Alasdair Gray 1992-es azonos című műve Bella Baxterről szól, aki azáltal kap Godwin Baxtertől második esélyt az életre, hogy halott testébe saját, meg nem született gyerekének agyát ülteti be. Bella fejlődéstörténetét számos kontinensen (színeken) keresztül ismerjük meg: a szabad, fiatal nő megjárja Európát, Afrikát és Ázsiát, miközben felfedezi testét, szexualitását, a társadalmi normákat, a meghatározó eszméket. Ahogy a protagonista szokatlan

coming of age sztorija, úgy maga az adaptáció is utazásként értelmezhető. Gray regénye Mary Shelley nagyhatású Frankenstein történetét fordítja ki: grandiózus világot épít női főszereplővel, akihez eltérő motivációkat, tulajdonságokat és sorsot rendel. Az inkább Skóciában és irodalmi körökben ismert szerző munkája az adaptáció által került be igazán a tágabb értelemben vett kollektív köztudatba: Lanthimos bizonyos gócpontok megtartása mellett számos szempontból újraértelmezi és átkontextualizálja Gray eredetijét (eltérő nézőpontok, helyszínek, interperszonális viszonyok és befejezés), ahhoz grandiózus vizuális világot rendel – melynek bizonyos elemei a *BioShock Infinite* című videójátékra hasonlítanak –, s ezzel nemcsak saját szerzői életművét, de a regényt is visszameli a kulturális vérkeringésbe. A megnövekedett eladási számok mellett több nyelvre (köztük magyarra) is lefordították, így a film jóvoltából a *Szegény párák* szerepe átpozicionálódott az irodalmi kánonban: az adaptáció relációjában (akár önmagában) kurrens értelmezések tárgyává válik, eddigi relatív lokalitása globális jelenséggé növekszik, „utazása” közben – Edward Said *travelling theory*ja alapján – újabb és újabb perspektívák nyílnak a szöveg (és a film) felhasználására, újragondolására, átírására.

Hasonló példával indul a Routledge széria újabb kiadása, a *The Routledge Companion to Global Literary Adaptation in the Twenty-First Century*: a két szerkesztő (Brandon Chua és Elizabeth Ho) Bong Joon Ho *Snowpiercer*-ét elemzi. A francia képregényt (*Le Transperceneige*) adaptáló disztópikus thriller átkeretezi az eredeti mozgató központi kérdéseket (az ökológiai problémák mellett kassztosodás, társadalmi egyenlőtlenségek), a klasszikus hollywoodi stílushoz (Nyugat) dél-koreai színészeket és keleti kulturális kódokat rendel (posztkolonialis perspektíva): az adaptálásra nem betűhű, egyik médiumból a másikba való átemelésként, hanem transzformálásként, globális térben értelmezendő, kulturális adásvételként tekint. A két példa híven reprezentálja az Adaptation Studies elmozdulását a 21. századig meghatározó elméleti diskurzusoktól. Az adaptáció nem izolációban történik: minden eddiginél tágabb kontextusa van, ideológiai konstrukciók, társadalmi kölcsönhatások, közösségi élmények által meghatározott, új-média folyamatok által újradefiniált interdiszciplinává vált, melyhez új elemzési és értelmezési dimenziók tartoznak. A tanulmánykötet a vitain-